

MAART 2002

de Terebinth

VERENIGING VOOR FUNERAIRE CULTUUR

OPENING UITVAART- WINKEL IN ALMELO

Sinds enige tijd hebben Hans en Anneke Schuttevaar het Buro Nazorg Nadat ... voor praktische en emotionele hulp aan nabestaanden. Dit echtpaar, dat de jaren des ondersheids al ruim heeft bereikt zette deze stap bijna als vanzelfsprekend. Zij leden zelf de laatste jaren gevoelige verliezen en ervoeren om hen heen veel onbegrip over en onbekendheid met de mogelijkheden die er zijn om zelf vorm te geven aan rouwverwerking. Zij stuitten vooral op veel verdriet doordat mensen geen gehoor vinden en niet weten hoe het verlies te verwerken. 'Wist je dan niet dat je wat as mee kunt nemen?'. Van lieverlee verdiepte Schuttevaar zich in de verlieskunde, volgde een gerichte beroepsopleiding en werd uitvaartleider. Hij trok het zich aan dat zo'n nietig menskind, amper geboren en al gestorven, in een koele, onpersoonlijke verkleinde uitgave van een grotmensenkist werd begraven. Hij begon te tekenen en ontwierp een wiegkistje met verschillende maten en in pasteltinten, maar ook naturel, zodat mensen naar eigen idee te werk kunnen gaan. Zo kwamen er ook rieten Mozes-mandjes. Het echtpaar wil hiermee iets voor anderen beteke-

nen. Daarom openden zij op 30 januari jongstleden de Uitvaart Gedenk Galerie. In de korte toespraak die Hans Schuttevaar klonk naast idealisme ook zakelijkheid door, want 'er moet ook een boterham in worden verdiend'. Daarnaast willen zij, zo blijkt uit de folder die zij uitgeven, dienstverlenend zijn in administratieve zaken, zoals erfenis, uitkering, verzekering, enzovoorts. Maar niet in de laatste plaats willen zij emotionele begeleiding geven, een luisterend oor hebben.

Het is heel indrukwekkend wat de Schuttevaars hier hebben neergezet. Een echte uitvaartwinkel. Daar zijn er immers nog steeds niet veel van in den lande. In de zaak zijn, heel realistisch, zo'n tien grafzerken en grafstenen in glanzend marmer, in verschillende kleuren en modellen, tentoongesteld. Langs de wand staan schappen met een keur van boeken, urnen in allerlei maten en uitvoeringen, prachtige sieraden om een beetje as in te bewaren, porseleinen foto's, et cetera. Aandoenlijk is uitstalling van kleine kistjes, maar erg mooi. Het was een geanimeerde receptie. Er was koffie-met-cake, hoe kan het ook anders, en de 'jonge ondernemers' werd door de talrijke bezoekers veel succes gewenst. Een initiatief dat navolging verdient.

Puck Kooij

BEENDEREN IN BEWEGING?

In het decembernummer van de Terebinth beschreef Sytze de Boer het tweede leven van de opgegraven botten uit de Broerenkerk te Zwolle. Een deel van de beenderen is bij de Universiteit van Amsterdam terecht gekomen.

Het nadere archeologische onderzoek laat echter zo lang op zich wachten, dat een herbegraving van de botten in Zwolle zou overeenstemmen met de laatste wens van de voorvaderen.

De oproep van Sytze de Boer heeft een belangrijke pleitbezorger gekregen in de persoon van Geert Mak. De auteur van *Hoe God verdween uit Jorwerd* opende op 11 januari jongstleden de nieuwe boekwinkel van Waanders in Zwolle. In zijn toespraak drong ook Mak aan op terugkeer van de botten naar Zwolle. Wellicht klinkt de oproep van de Amsterdamse sterauteur door tot de burelen van de hoofdstedelijke universiteit en krijgen de botten uit de Broerenkerk inderdaad een tweede leven in Zwolle.

Wim Cappers

E-mail: info@begraafplaats.net
www.uitvaartinformatie.nl
www.rouw.nl
www.crematorium.nl
www.begraafplaats.net

www.begraafplaats.net

... De bezoekers aan onze sites (ruim 235.000 in 2001) bieden wij veel onafhankelijke informatie voor-, over- en na de uitvaart. Met behulp van onze unieke uitvaart-encyclopedie kunnen zij o.a. informatie verkrijgen over begraven. Op onze speciale afdeling voor begraafplaatsen presenteren zich al een reeks van Nederlandse begraafplaatsen. Maar men vindt er ook tientallen fotoboeken van buitenlandse begraafplaatsen.

Onze sites bieden ook gemeentes, ondernemingen, verenigingen stichtingen de mogelijkheid tot informeren, adverteren en leden of donateurs te werven.

Homepage plaatsing vanaf € 18,- p.m.
Adresvermelding vanaf € 5,- p.m.

Uitvaart Internet Diensten

P. Moreelsestraat 30
8932 HS Leeuwarden
T. (058) 213 97 07
F. (058) 216 01 94

VAN DE VOORZITTER

Uitvaartcultuur als ontwerpopgave, dat is de titel van een idee-enprijsvraag voor architectuurstudenten. Ik mocht afgelopen januari 2002 in de jury plaats nemen en, zonder te kunnen verklappen waar de prijzen zijn gevallen, wil ik toch een en

ander over die inspirerende prijsvraag en haar resultaten opmerken. De prijsvraag was overigens opgezet door de Stichting Kunst & Cultuur Overijssel met medewerking van enige sponsors en uitstekend georganiseerd door Herma Hekkema en Henk Heethuis.

Het ontwerpen van een uitvaartcentrum was de opgave, maar dit breidde zich in tal van uitzendingen uit tot volledige complexen van crematoria, begraafplaatsen en andere voorzieningen. Een belangrijk aspect van de opgave waren de drie voorgestelde situeringen in het stadslandschap of de rafelrand daarvan. De eis, een plek van bezinning en rust koppelen aan de onrust en complexiteit van de stedelijke omgeving van Den Haag, dat was een hele opgave.

De resultaten waren merendeels zeer verrassend en vaak tevredenstellend. Een verademing. De ontwerpen liepen uiteen van vernieuwend, via vooruitstrevend, modern en postmodern tot redelijk wild en onbesuisd. De huidige uitvaartcentra willen nogal eens niet veel meer zijn dan een obligate betonnen doos, vooral ingericht om van het geheel een goed lopende zaak te maken. Dit is efficiënt voor de uitvaartondernemer en ook wel de betrokkenen. Er is niets tegen efficiency natuurlijk. Maar enige vernieuwing op dit gebied is altijd welkom.

De resultaten zijn vanaf 29 maart in het Nederlands Architectuurinstituut te zien, een presentatie die door iedereen gezien moet worden die geïnteresseerd is in funeraire cultuur en met name in architectuur en stedenbouw.

Ondertussen kijken we uit naar de studiedag 'Funerair erfgoed in Nederland' die op 11 april aanstaande zal plaatsvinden, de eerste van de twee studiedagen wordt georganiseerd door de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, de Landelijke Organisatie voor Begraafplaatsen en Vereniging de Terebinth.

Overigens zult u met ingang van het volgende nummer van de Terebinth op deze plek telkens een bijdrage kunnen lezen van een lid van de Terebinth. Dit is een uitstekend idee, want de voorzitter kan wel ieder kwartaal zijn kolommetje vullen, maar er lopen in deze vereniging zeer zeker mensen rond die eens wat dieper in kunnen gaan op een dringende kwestie.

Wim Meulenkamp

WEE UW GEBEENTE 4

In de derde aflevering van de serie 'Een tweede leven' staan opnieuw de beenderen centraal. Dit keer vraagt Bert Pierik zich af, of er in navolging van de mogelijkheden van asbezorging niet meer alternatieven moeten komen voor het bijzetten van gebeente uit geruimde graven

VERENIGINGSNIEUWS 6

DIT GRAF BEWAERT ZIJN ASCH, HET VADERLAND ZIJN NAEM 10

De funeraire cultuur van Nederland heeft een eigen gezicht. Dit blijkt eens te meer bij een bezoek aan kerkhoven en begraafplaatsen in het buitenland. In dit tweede deel over de reis naar Vlaanderen wijst Puck Kooij ons onder andere op de epitafen en de symboliek op de graven van schrijvers, die de Nederlandse literatuur hebben verrijkt

PUBLICATIES 12

EXCURSIES 14

AGENDA 16

COLOFON

De Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement:

Het lidmaatschap kost personen minimaal 17,50 euro, elke huisgenoot 7 euro en organisaties 57,50 euro per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor 17,50 euro. Het geld kan worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten 2,50 euro per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau: Henk van Laar, Molenweg 2, 3911 SH Rheden, Tel: 0317-616072, Homepage: www.gedenkboek.nl/terebinth, email: henkvanlaar@zonnet.nl

Kopij: Kopij wordt in Word 97 via e-mail of op floppy aangeleverd bij de redactie. Scherpe, contrastrijke foto's worden op papier aangeleverd. De inleverdata voor 2002 zijn 25 april, 28 juni en 24 oktober. De verschijningsdata zijn 1 juni, 1 september en 1 december.

Advertenties en inlegvellen: Redactie: 010-4212762

Redactieadres: Rita Hulsman, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam
E-mail: terebinth@box.nl

Redactie: Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter, Rita Hulsman en Bert Pierik

Lay-out: Henk de Feijter

Eindredactie: Wim Cappers

Illustraties: Bert Pierik (voorp.(tam konijn op begraafplaats), 4, 7, 16), Henk de Feijter (p. 5, 11, 14, 15), Puck Kooij (p. 10)

Overneming: Artikelen en foto's mogen alleen worden overgenomen na vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 1382-5259

de Terebinth, jaargang XVI, aflevering 1, maart 2002

WEE UW GEBEENTE

Veel mensen geloven in een leven na de dood. Aangezien stoffelijke overschotten, gedenktekens en begraafplaatsen eveneens komen en gaan, kan de vraag worden gesteld, of voor beenderen en de laatste gedenkplaats ook een tweede leven is weggelegd. De serie 'Een tweede leven' handelt kortom over hergebruik als bijdrage aan de kwaliteit van onze funeraire cultuur.

In de derde bijdrage staan niet zo zeer gedenktekens centraal, als wel de daaronder liggende menselijke resten. De vraag wordt gesteld, op welke wijze begraafplaatsen afzonderlijke gedenkplaatsen voor beenderen zouden kunnen inrichten.

Onlangs stond in een krant dat er een gruwelijke vondst was gedaan op een begraafplaats. Stukjes bot bleken boven het maaiveld te liggen en gevonden te zijn door een bezoeker. Die meldde dat geschokt aan een dagblad. De beheerder van de betreffende begraafplaats bood zijn verontschuldiging en wist niet zo goed hoe dit mogelijk was. Hij beloofde beter op te letten.

Elders was te lezen dat een bezoeker van een andere begraafplaats het verzoek had gedaan aan het bestuur om de gietijzeren schedels, die het toegangshek sieren, te verwijderen vanwege de lugubere aanblik. Dit fraaie stukje funeraire cultuur was overigens niet zo lang geleden gerestaureerd en de schedels waren zilver geverfd. Geopperd werd om ze dan maar zwart over te schilderen zodat ze wat minder op zouden vallen.

Dit soort berichtgeving is voor een beheerder van een begraafplaats en menig funerair liefhebber aanleiding om de wenkbrauwen te fronsen. Het is uiteraard niet de bedoeling dat een wandelaar op een begraafplaats regelmatig geconfronteerd wordt met gebeente boven het maaiveld. Dat behoort zich in de grond te bevinden. Een begraafplaats is een plek waar gebeente rust maar waar stoffelijke resten ook geroerd worden. Met het ruimen of schudden van een graf kan er wel eens wat over het hoofd gezien worden.

Uit beide berichten uit de krant blijkt hoe geschokt er gereageerd kan worden op uiterlijke verschijningsvormen van een dode of de dood, in de vorm van een bot of een afbeelding

Na het schudden van een graf wachten de beenderen in een kruiwagen om weer verdiept begraven te worden

daarvan. Zijn dit laatste stuiptrekkingen van het taboe rond de dood of is dit taboe taaier dan we willen toegeven?

Het is opvallend hoe verschillend er ook in de Wet op de lijkbezorging wordt gesproken over stoffelijke resten van overledenen nadat ze begraven zijn of gecremeerd.

Na crematie zijn er voor de bestemming van de as van overledenen tegenwoordig schier grenzeloze mogelijkheden. Men mag as, met toestemming van de eigenaar van de grond, verstrooien waar men wil. Geen haan kraait naar as die na de verstrooiing op een dierbare plek of een strooiveld nog zichtbaar is.

As kan ook worden bijgezet in een urn bestemd voor een urngraf of een columbarium. Tevens mogen nabestaanden de as meenemen naar huis voor op de schoorsteenmantel. Niemand controleert, wat er daarna mee gebeurt. As mag ook opgedeeld worden en verdeeld tussen de nabestaanden, die het beetje as in een medaillon meedragen. As kan zelfs worden geïmplanteerd onder de huid of de dampkring in geschoten worden.

Ogenscheinlijk is de reden daarvoor

duidelijk. As is immers door verbranding en vermaling niet meer herkenbaar als verschijningsvorm van de dode of de dood en daardoor acceptabel. Maar uiteindelijk gaat het gevoelsmatig om hetzelfde als dat gevonden stukje bot op die begraafplaats.

Met beenderen wordt anders omgegaan. In graven met een uitsluitend recht kunnen de stoffelijke resten minimaal twintig jaar rusten en vervolgens zo lang het begraafrecht verlengd wordt.

De rechthebbende mag het graf laten schudden, waarbij de beenderen uit een hoven gelegen verdieping onderin het graf worden herbegraven. Op deze wijze wordt er weer ruimte gemaakt voor nieuwe overledenen; vaak familieleden van een latere generatie. Wordt de termijn niet meer verlengd, dan wordt het graf met een uitsluitend recht geruimd. De beenderen verdwijnen dan in een knekelput.

Is er sprake van algemene graven of keldergraven, dan mag de beheerder van de begraafplaats na tien jaar graf rust de graven ruimen. Vaak worden hele velden met algemene graven geruimd en de meeste stoffe-

EEN TWEDE LEVEN

lijke overschotten verdwijnen in de anonimiteit van de knekelput.

Het is vaak zo dat nabestaanden die een dierbare hebben laten begraven in een algemeen graf geen behoefte meer hebben om zich na tien jaar te bezinnen over de bestemming van het gebeente.

Velen zullen niet de behoefte voelen om nog langer verbonden te zijn aan de stoffelijke resten van dierbaren of leggen zich neer bij de korte bestaansduur van een algemeen graf. Toch zal menigeen er nog niet aan toe zijn om afstand te doen van wat nog rest van hun dierbaren. Dit geldt vooral bij jonge overledenen zoals kinderen of een jong overleden partner en bij vader of moeder.

Hoge kosten zijn dan vaak de reden om maar af te zien van een andere bestemming dan de knekelput terwijl de behoefte om te blijven gedenken bij de plek waar de stoffelijke resten rusten er wel is.

De mogelijkheden om de beenderen een andere, persoonlijke bestemming te geven zijn beperkt, zeker in vergelijking met as.

In de Middeleeuwen waren op kerkhoven knekelhuizen ingericht voor de opslag van beenderen om ze te bewaren tot aan de jongste dag. Tegenwoordig zouden nabestaanden de beenderen kunnen herbegraven in een graf met een uitsluitend recht, maar voor deze mogelijkheid wordt maar weinig gekozen. Herbegraven in een graf met een uitsluitend recht brengt hoge kosten met zich mee. Daarnaast zouden nabestaanden de beenderen alsnog kunnen laten cremen maar dat lijkt niet logisch als oorspronkelijk voor begraven is gekozen.

Begraafplaatsen zouden hun keuze-mogelijkheden voor een betaalbare bestemming van beenderen kunnen uitbreiden. Dit kan ook wenselijk zijn vanuit het perspectief van zorgvuldig begraafplaatsbeheer. Door de verwachte toename van het aantal overledenen is er meer grafruimte nodig en dient er resoluter te worden geruimd.

Misschien hebben nabestaanden er behoefte aan dat bij een knekelput of liever gezegd bij een verzamelgraf een gemeenschappelijk monument wordt geplaatst. Ter herdenking aan de geruimde stoffelijke resten van de overledenen kunnen hieraan naamplaatjes worden bevestigd. Bij crematoria wordt dit wel gedaan voor

diegenen waarvan de as verstrooid is op het strooiveld.

Wellicht is het op begraafplaatsen mogelijk om voor het bijzetten van beenderen speciale graven met een uitsluitend recht uit te geven die minder ruimte innemen en daardoor niet zo kostbaar zijn. Later zouden ook de geruimde stoffelijke resten van de partner van de overledene of andere familieleden hier bijgezet kunnen worden.

Begraafplaatsen zouden ook een soort boven- of ondergrondse opslag kunnen realiseren waar de beenderen in aparte kistjes worden opgeslagen. Op de kistjes staat dan de naam van de overledene. In een Deense documentaire over begraven in Cuba werd een weduwnaar gevolgd in zijn gang naar de begraafplaats waar zijn vrouw begraven lag in een bovengrondse grafkelder. Deze en andere kelders werden geruimd en alle nabestaanden van de bijgezette overledene werd verzocht om de beenderen van hun dierbaren mee te nemen in een daarvoor speciaal bestemd betonnen beenderkistje. De nabestaanden waren er getuige van dat begraafplaatsmedewerkers de beenderen uit de kelders haalden en soms uit de kleren moesten schudden om ze vervolgens in het beenderkistje te doen. De confrontatie met de overledene riep bij de nabestaanden veel emoties op. Niet zozeer omdat ze geconfronteerd werden met de lugubere resten van hun dierbare maar meer met het onherroepelijke verlies. In Cuba is de grafurst wel veel korter in verband met het warme klimaat waardoor de ontbinding veel sneller gaat. Het betonnen beenderkistje, met

registratienummer en naam werd vervolgens opgeslagen in een soort beenderpakhuis. De weduwnaar kon terug keren naar de resten van zijn vrouw.

Vanwege goed begraafplaatsbeheer en vooral vanwege de gevoelens van nabestaanden is het dus goed eens na te denken over nieuwe mogelijkheden beenderen een tweede leven te gunnen.

Bert Pierik

Respectloze beenderenopslag in Athene

VERENIGINGSNIEUWS

BESTUURSFUNCTIES

Voorzitter: Wim Meulenkamp, 030-2731947; secretaris: Ineke Verbeek, 070-3861256, e-mail, ieverbeek@hetnet.nl; penningmeester: Martin van den Broeke, 070-3563943; public relations: Rolf Captijn, 055-3602985

VAN DE PENNINGMEESTER

De penningmeester verzoekt iedereen het lidmaatschaps- en abonnementsgeld voor 2002 zo spoedig mogelijk te voldoen. Het lidmaatschap is voor personen 17,50 euro, voor elke huisgenoot 7 euro en voor organisaties 57,50 euro per jaar. Bibliotheken betalen voor het abonnement 17,50 euro. Het geld dient te worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam.

VAN DE BESTUURSTAFEL

Rita Hulsman heeft al de werkzaamheden van het Terebinthbureau inmiddels overgedragen aan Henk van Laar. Onder zijn beheer functioneert het naar behoren. Henk van Laar woont de bestuursvergaderingen bij, net als Rita altijd deed. Tijdens de laatste bestuursvergadering is Henk wegwijs gemaakt. Hij weet nu, welke ingekomen post door hem in het archief kan worden ondergebracht, wat eigenlijk wel weg kan en welke stukken besproken moeten worden in de bestuursvergadering. Het Terebinthbureau heeft ook een e-mailadres dat in de colofon is afgedrukt. Akeliger is dat Gerrit Zomer zich om gezondheidsredenen genoodzaakt ziet niet langer daadwerkelijk deel uit te maken van het bestuur.

Wat de financiën betreft is de penningmeester er in geslaagd het daarvoor bestemde computerprogramma geïnstalleerd te krijgen op zijn computer.

Ter sprake is nog eens gekomen de brief van de heer J. Gans, consultant begraafplaatsen van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, waarin hij er op aandringt om bij het organiseren van excursies rekening te houden met het feit dat het indruist tegen de joodse godsdienstcodex om begraafplaatsen te bezoeken op sabbat en joodse feestdagen. Het betreft hier particulier terrein, zodat het redelijk is een en ander uitsluitend te organiseren in overleg met het kerkgenootschap.

De excursiecommissie is weer compleet. Anne Marie van der Wal coördineert het een en ander. Wim Vlaanderen blijft bereid zijn ervaring en kennis in te zetten. Verder zijn Laura Fokkema en Frans Keene lid. Op de eerstvolgende recobijeenkomst op zaterdag 23 maart te Hilversum zullen de excursies op de agenda staan. Voor de excursie op 23 februari aanstaande die Wim Vlaanderen heeft georganiseerd hebben zich inmiddels dertien mensen aangemeld.

De algemene ledenvergadering wordt gehouden op zaterdag 1 juni aanstaande. Nadere gegevens volgen.

Ineke Verbeek

DE TEREBINTH IN DE BIBLIOTHEEK

Vereniging de Terebinth laat geen middel onbepoefd om haar doelstelling te bereiken. Daarvoor zijn soms kleine stappen nodig. Zo heeft de ingelaste algemene ledenvergadering in september 2001 besloten, dat bibliotheken voortaan tegen gereduceerd tarief een abonnement kunnen nemen op ons blad. Zo krijgt de boodschap van de Terebinth hopelijk een groter bereik.

Sinds eind 2001 zijn alle nummers van de Terebinth ook aanwezig in het depot van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag. Het bijeenbrengen van de oude nummers is mede mogelijk gemaakt dankzij een schenking van Christ Doorakkers uit Nijmegen.

De nummers in het depot van de Koninklijke Bibliotheek zijn niet uitleenbaar, maar wel raadpleegbaar. Iedereen kan de eerste Nieuwsbrief opvragen, die Stichting de Terebinth in november 1987 uitbracht, maar ook het decembernummer van 2001. De verzameling telt in totaal 61 nummers en wordt aangevuld met te verschijnen afleveringen.

REGIONIEUWS

REGIO 7 Noord-Drenthe

In de gemeente Noordenveld bestaat de begraafplaats te Een uit een klein rechthoekig terrein met vakken in kruisvorm en graven volgens een strakke indeling. Bij de ingang is een

oorlogsmonument met de namen van elf verzetsstrijders. De helft van het beschikbare terrein is nog ongebruikt.

Ook de begraafplaats in Norg kent een strakke indeling, maar hier is toch meer variatie toegepast op het terrein bij de toegang. Een groot geruimd grasveld links daarvan met nog enkele stèles uit de 19de eeuw, dient thans als plateau voor urnengraven. De familie Tonckens heeft een gedeelte met vijftien zerken van het oude veld in gebruik met veel gerestaureerde exemplaren.

Zeer belangrijk is de begraafplaats te Veenhuizen. Deze is met foto's te vinden op internet: www.begraafplaats.org/bp/nl/gr/veenhuizen/index.htm. Naast veel rijtjesgraven van vroegere gevangenen, zijn hier enkele mooie gietijzeren grafzerken te vinden afkomstig uit de Asser IJzergieterij. Ook portretzerken, symboliek en kransdozen zijn er aanwezig.

Vries kent weer een strak rechthoekig patroon van drie verticale en drie horizontale paden, welke door aanbouw wel verspringen.

In de gemeente Westerveld werd de begraafplaats Zorgvlied bezocht, een tweetal kleine dodenakkers, gescheiden door een openbare weg. In het nieuwe gedeelte zijn een drietal grote zerken naast elkaar van grijsrode marmersteen op roef vermeldenswaard, betreffende de familie Pluim/Rouwkema. Zeer interessant is de moderne symboliek uit 1999 van zon, maan en wolken met bijpassende tekst. Over het algemeen gesproken zijn deze algemene begraafplaatsen goed onderhouden, hoewel bomen en struiken best een snoeibeurt kunnen gebruiken.

Frans Renssen en Gert-Jan Praas hadden in januari contact met de werkgroep Begraafplaatsen van het Rolder Historisch Gezelschap. Deze uit zes mensen bestaande werkgroep is nu ongeveer anderhalf jaar werkzaam. Een van de leden van de werkgroep is verbonden aan de stichting Landschapsbeheer Drenthe, een ander lid zit in de commissie van de Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie, die aanmoedigingsprijzen geeft aan begraafplaat-

sen met columbaria, urnengraven en strooivelden. De reco's waren door de werkgroep uitgenodigd naar aanleiding van een lezing van Wim Vlaanderen in Coevorden in 2001.

In het bijzonder was men geïnteresseerd in het al of niet restaureren van de kleine oude joodse begraafplaats van twintig bij twintig meter. Dat probleem is mede dankzij gelijke steun van de gemeente Aa & Hunze voorlopig opgelost. Naar joods gebruik mag een begraafplaats niet worden geruimd. Wel is het rooien van enkele bomen mogelijk en verder het afschermen van de buitzijde met een beukenhaag. Met de gemeente volgt nog een tweede gesprek over de kosten van de haag en het onderhoud in de toekomst.

Ook was men geïnteresseerd in het al dan niet mogen restaureren van enkele verwaarloosde graven op het oude gedeelte van het Nederlands-hervormde kerkhof. De beplanting en de wegen waren reeds opgeknapt door de gemeente. Daarover hebben wij een algemene richtlijn verstrekt, met een verzoek specifieke vragen omtrent bepaalde monumenten aan ons door te geven, zodat we deze vragen ter plekke kunnen behandelen. Zij hebben alle graven gefotografeerd. Bij goed weer zullen we in het voorjaar deze begraafplaats met de werkgroep bezoeken. Ook hebben we hen gewezen op de mogelijk nog bestaande reglementen van de Nederlands-hervormde kerk dienaangaande. Waarschijnlijk zal er een boekje verschijnen voor toeristische doeleinden.

Tenslotte hebben wij, daarin gesteund door de vertegenwoordiger van de stichting Landschapsbeheer Drenthe, er bij de werkgroep op aangedrongen zich niet te beperken tot één begraafplaats, maar ook de andere begraafplaatsen in de gemeente bij de plannen te betrekken, mede met het oog op gemeentelijke interesse en subsidie. In Gasselte in dezelfde gemeente is een andere groep ook met het kerkhof bezig, maar er is nog geen contact tussen beide groepen.

REGIO 11 Zuidwest-Overijssel

In december 2001 werd Wim Vlaanderen benaderd door twee families die op de rooms-katholieke begraafplaats te Heino zes graven hebben, waarvan het oudste uit 1894 dateert. De familie had een brief ontvangen van het rooms-katholiek

Tijdelijke grafbedekking

kerkhofbestuur met de mededeling dat ingevolge het bisschoppelijk schrijven grafrechten ouder dan dertig jaar werden opgezegd en dat alle grafrechten de duur hadden van twintig jaar met het recht tot verlenen.

Tevens was er een brief bijgevoegd

waarin stond dat ingeval de familie afstand zou doen van de graven, de kosten voor het vernietigen van de zerken en het bijzetten van de stoffelijke resten in de calvarieberg F3.000,- zouden bedragen. Toen de familie op de begraafplaats ging kijken, deelde de doodgraver hen

VERENIGINGSNIEUWS

mee dat hij het voor de helft van de prijs wilde doen. Op de graven stond al een bordje of de rechthebbende zich wilde melden.

Een van de familieleden, lid van de Terebinth, belde Wim Vlaanderen die een afspraak met de familie maakte. Alle originele grafbrieven waren nog in het bezit van de familie. In aanwezigheid van Wim Vlaanderen besprak de familie de zaak met een lid van het kerkhofbestuur. Toen hem de grafbrieven overhandigd werden waarop stond dat het grafrecht eeuwigdurend was, en nadat hem verteld was dat een private overeenkomst niet eenzijdig opgezegd kan worden, heeft hij de zaak teruggedraaid. De bordjes zijn verwijderd en de graven kunnen blijven liggen.

REGIO 13 Veluwe

In 1999 stelde de gemeente Ermelo een budget beschikbaar voor het renoveren van de begraafplaats Kruiskamp in Ermelo. De begraafplaats is gesloten en er werd beplanting aangebracht om er een wandelpark van te maken. Helaas werd het een hondenuitlaatplaats en werd gebruikt als doorloop. De begraafplaats is ongeveer een halve hectare groot en telt veel bomen, vooral eiken. De weinige grafstenen die er nog zijn, liggen vaak niet meer op de oorspronkelijke plaats. Een afvaardiging van de Terebinth is daar geweest om advies te geven.

Na het Koninklijk Besluit welke het begraven in de kerk verbood, werd in 1829 de eerste algemene begraafplaats in Ermelo gesticht. Daarvoor werd een stuk bouwland, genaamd de Kruiskamp aangekocht. Op de begraafplaats stond een baarhuisje. In 1851 werd de begraafplaats vergroot door het rooien van de omgelegen hakhoutwal en in 1860 werd een stuk bouwland aangekocht van de Nederlands-hervormde kerk voor de noodzakelijke uitbreiding. In 1917 kwam een einde aan het begraven op de Kruiskamp toen de begraafplaats aan de Varenlaan in gebruik werd genomen.

Op 13 juni 2001 werd de renovatie onder grote belangstelling afgesloten met de onthulling van een informatiebord op de begraafplaats. Hierop staat kort de geschiedenis vermeld. Het bord bevat ook een plattegrond. Daarna was er een dialoog over de begraafplaats in de kerk. We kunnen de historische vereniging en de gemeente Ermelo feliciteren met het

behaalde resultaat. Het is een prachtig voorbeeld van goede samenwerking.

REGIO 14 Achterhoek

Wij hebben het gemeentebestuur van Aalten en het parochiebestuur gewezen op de slechte staat waarin de oude rooms-katholieke begraafplaats aan de Piet Heinstraat verkeert. Zowel de gemeente Aalten als het parochiebestuur hebben onderkend, dat het onderhoud slecht is. De begraafplaats is in 1988 door de gemeente overgenomen. De gemeente heeft inmiddels met het parochiebestuur overleg gepleegd welke stappen ondernomen moeten worden om te komen tot verbetering van de begraafplaats en de grafmonumenten.

Op 25 september richtten vier jeugdige vandalen uit Borculo vernielingen aan op de rooms-katholieke begraafplaats in Neede. Elf graven moesten het ontgelden. Beeldjes waren van de graven gerukt en kapotgesmeten, bloemenvaasjes omvergegooid, kruisbeelden vernield en houten kruisen omvergetrokken. De loods waarin onder meer de baar ligt, werd aan de buitenkant besmeurd met godlasterende leuzen en hakenkruisen. De vandalen, twee jongens en twee meisjes in leeftijd variërend van elf tot zeventien jaar, zijn aangehouden.

De gemeente Ruurlo heeft nog steeds geen definitief standpunt ingenomen over de ruiming van 161 graven op de algemene begraafplaats. Het onderzoek dat gedaan wordt door een extern bureau is nog niet klaar. Zodra meer bekend is zal de gemeente ons hierbij betrekken.

De gemeente Winterswijk heeft in een gesprek te kennen gegeven dat zij van plan is de oude begraafplaats op te knappen. Van de ontwikkelingen worden Teun en Else Oosterbroek op de hoogte gehouden.

REGIO 15 Agglomeratie Arnhem-Nijmegen

Op 4 november is de nieuwe entree van de begraafplaats Heilig Land Stichting officieel gepresenteerd aan belanghebbenden, pers en genodigden. Onderdelen van de bijeenkomst waren een rondleiding en een inleiding over verleden, heden en toe-

komst van de begraafplaats annex gedenkpark. Sinds 1996 zijn er tal van mogelijkheden geschapen voor gedenkplaatsen van asbussen, zoals het urnenbos en de urnentuin. Bijzetting van een asbus kan ook plaatsvinden in zogenaamde tuingraven, graven gemaakt naar het voorbeeld van ommuurde graftuintjes zoals die in het oude Palestina gebruik waren. Daarnaast zijn er nissen in de natuurlijke heuvels ingebracht, waardoor de overledene als het ware boven de grond, maar toch midden in de natuur, kan worden bijgezet.

REGIO 24 Gooi- en Vechtstreek

Leon Bok heeft hulp geboden bij de problemen rond de begraafplaats te Huizen, samen met Wim Vlaanderen die daar als regio coördinator een taak heeft.

LEZINGEN

In de afgelopen maanden heeft Wim Vlaanderen in Coevorden, Huizen, Oldebroek, Wehl, Kranen, Ruurlo, Delft, Heemstede, Vierhouten en Avereest lezingen gehouden over 'Begraven door de eeuwen heen'. Praktisch in alle gevallen was de zaal goed bezet. Ook de Terebinth kreeg op die avonden de nodige aandacht. Dit leverde soms nieuwe leden op. In de pauze en na afloop werden veel vragen gesteld over familiegraven en begrafenissen.

LEDENSERVICE REEKS FUNERAIRE CULTUUR

In april verschijnt, dankzij financiële steun van het Prins Bernard Cultuurfonds en met medewerking van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, het vierde deel in de reeks Funeraire Cultuur. Deze inleiding bevat een overzicht van de geschiedenis van de funeraire cultuur in Nederland.

De reeks bestaat uit handzame boekjes, royaal geïllustreerd en opgezet in de vorm van routes die per fiets of auto, en in de steden per openbaar vervoer, afgelegd kunnen worden. Met een deeltje in de hand wandelt de lezer langs interessante kerkhoven, kapellen, begraafplaatsen, crematoria, hekwerken, grafmonumenten en treurbomen uit het verleden. Via voorbeelden van hedendaagse graftekens en urnen biedt de reeks tegelijk een handreiking voor een betere zorg voor onze

VERENIGINGSNIEUWS

funeraire cultuur in de toekomst.

Behalve aan Amsterdam besteedt de reeks aandacht aan alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie. Na delen over Den Haag, Zwolle, Alblasserwaard en Vijfheerenlanden en de inleiding zullen in 2002 boekjes verschijnen over Amsterdam, Utrecht en Arnhem. De hele reeks zal minimaal 25 delen omvatten.

Nooit eerder is de funeraire cultuur van Nederland zo uitgebreid beschreven en toegankelijk gemaakt. Nooit eerder is de Nederlandse funeraire cultuur zo integraal benaderd door deze in relatie te brengen met de omgeving, de cultuurhistorie en de kunsthistorie en door lijnen te trekken naar de toekomst.

Is het eerste doel van de reeks een bijdrage te leveren aan de verspreiding van kennis over onze funeraire cultuur, het tweede doel is inzicht te geven op de mogelijke keuzes bij begraven en cremieren. Elke uitgave

gaat in op zowel historische als actuele ontwikkelingen. De serie geeft belangstellenden daarmee een handreiking om, los van droevige omstandigheden, tijdig na te denken over de vormgeving van hun eigen uitvaart. Zo wordt een weloverwogen funeraire cultuur in de toekomst bevorderd.

Terebinthleden kunnen met korting intekenen op de reeks of een aantal delen daarvan. De winkelprijs is 9,98 euro per deel. De inleiding telt 96 bladzijden en kost 11,98 euro. U betaalt 7,95 euro per deel en 10,98 euro voor de inleiding inclusief verzendkosten als u onderstaande bon invult, kopieert en faxt naar 010-4212762. Opsturen kan ook: Vereniging de Terebinth, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam.

Kruist u alstublieft uw voorkeur aan:

o Ik schrijf in voor 24 delen en betaal in totaal 191 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijgt u gratis

o Ik schrijf in voor 12 delen en betaal in totaal 95,50 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijgt u gratis

o Ik schrijf in voor de vier delen die in 2002 verschijnen en betaal in totaal 34 euro inclusief verzendkosten

**Naam:
Adres:
Postcode:
Plaats:
Telefoon:
Datum:**

Handtekening:

YARDEN

Uitvaartverzekering & -verzorging

**Aangeboden:
aandacht, respect,
deskundigheid.**

Yarden verzorgt op persoonlijke wijze uitvaarten. Uw wensen of die van uw nabestaanden staan daarbij altijd centraal. Wilt u meer weten over de mogelijkheden? Belt u dan tijdens kantooruren eenvoudig het volgende telefoonnummer:

Gratis informatienummer
0800 - 1292

Overlijdensmelding
0800 - 8192

Meppel
Gasgracht 10
telefoon 052 223 5555

Diemen
Arend Krijtstraat 1
telefoon 020 - 398 6986

DIT GRAF BEWAERT ZIJN ASCH, HET VADERLAND ZIJN NAEM

Met veertig leden van de Terebinth togen wij in juli 2001 voor een zevendaagse reis naar Vlaanderen om in funeraire stilteorden kunst, cultuur en natuur op te snuiven. Hier volgt het tweede deel van het verslag van de reis onder leiding van Arthur Polspoel.

De begraafplaats Dieweg te Ukkel bij Brussel ligt tegen een heuvel en is drie hectaren groot. Dieweg heeft een interessante ontstaansgeschiedenis. Ook hier woedde in de tweede helft van de 19de eeuw de Kerkhofkwesatie. De overheid stelde in 1859 eveneens nieuwe begraafplaatsen open voor overledenen van alle geloofsovertuigingen. Dit riep verzet op. Zo eiste een parochie dat het stoffelijk overschot van een vrijdenker, dat in gewijde grond ter aarde was besteld, weer opgegraven werd. En het begraven van een ongedoopt kind tussen 'goede katholieken' was ongehoord.

Ook hier komt men aan zijn trekken voor wat betreft diversiteit aan graven, grafhuisjes, symboliek en bouwstijlen. Ik verlustig mij in de gesluisde vrouwen die met neergeslagen ogen al een mensenleven lang een beminde dode betreuren. Er groeien ruim tweehonderd plantensoorten, waaronder 55 mossen. Het ongebreideld opgeschoten groen moet vaak opzij geschoven worden om grafstenen en ornamenten zichtbaar te maken. Onze gids Cecilia Vandervelde verontschuldigt zich voor deze overdaad en vindt dat de lanen nodig moeten worden 'opgekuist'. Zij wijt het aan de overvloedige regen van de laatste tijd, maar ik vrees dat een nijpend gebrek aan menskracht, zoals op zo vele begraafplaatsen, de belangrijkste oorzaak is. Ik pluk er wel de heerlijkste bramen.

Hergé, de schepper van Kuifje en pseudoniem voor Georges Remi, ligt onder een grote steen met sobere tekst. Hij mag zich vooral verheugen in de belangstelling van Japaners die gek zijn op Kuifje. Er zijn veel graven met Art Nouveau-kenmerken van beroemde architecten zoals P.-J.-J.

Hankar, H.C. van de Velde en V. Horta. Groot is de schrik van Vandervelde als zij ontdekt dat de bronzen viool van het graf van de violist Hirsch Horn, ooit winnaar van het Koningin Elisabeth-concours, is gestolen.

Waar kunnen wij ons na afloop beter verpozen dan in Le Cercueil ofwel De Doodskist. Dit funeraire café is geheel in stijl ingericht. Antieke doodskisten onder glasplaten vormen de tafels. Kistdeksels, kransen en zwarte draperieën met goudborduursel sieren de paarse wanden. Rood licht en treurmuziek brengen ons in de juiste stemming.

Het St. Fredeganduskerkhof in Deurne ligt achter een hoog ijzeren hekwerk midden in de stad. Er zijn nauwelijks bomen te bespeuren. Gras en kruiden daarentegen tieren welig. Een paar tuinlieden proberen met elektrische maaiers deze woestenij het predikaat beheerste verwaarlozing te geven. De begraafplaats doet dan ook zijn naam van levend monument eer aan. De monumenten staan dicht opeen in strakke rijen. Er is heel wat symboliek te ontdekken op deze katholieke begraafplaats. Aandoenlijk zijn de stenen bidkussentjes, compleet met kwastjes.

De geschiedenis van kerk en kerkhof van St. Fredegandus gaat in elk geval terug tot de 15de eeuw. Toen het begraven in de kerk definitief verboden werd, verkozen de gegoeede katholieke Antwerpenaren het landelijke St. Fredegandus als laatste rustplaats. Er is nog heel wat van de pracht en praal bewaard gebleven, zij het in verwaarloosde toestand. Noemenswaard is het graf van de journalist Jan de Laet. Hij was één van de oprichters van de eerste Nederlandstalige krant in België op. Zijn voorstel tot aanvaarding van het Nederlands als ambtelijke taal werd in 1878 aangenomen. Op zijn praalgraf staat de 'Maagd van Vlaanderen', geflankeerd door de Vlaamse Leeuw. Voor de volkszanger Andreas de Weerd, hij schreef 1700 liedjes, werd door de Vlaamse Beweging geld bijeengebracht voor een imposant monument. Aan de voet van een sarcofaag zit een treurend volksmeisje met naast zich muziekbladen en een gitaar. Ook hier wordt 's avonds het hek gesloten om diefstal en vandalisme tegen te gaan en drugverslaafden te ontmoedigen hier te bivakkeren. Er zijn fondsen beschikbaar gesteld om het kerkhof om te turnen tot museum. Het oudste gedeelte uit 1648 kreeg de status

Monument op graf Andreas de Weerd, St. Fredegandus in Deurne

van beschermd landschap. Van de 1600 monumenten stamt het merendeel uit de 19de eeuw. De stad Antwerpen heeft 1,8 miljoen Belgische franken 'veil' gesteld voor de restauratie.

Verscholen achter een haag van populieren ligt de begraafplaats van Berchem. Jacques Buermans, lid van de Belgische zustervereniging Epitaaf, is onze gids. Deze begraafplaats, in gebruik sinds 1884, heeft brede lanen die in een stervorm bijeenkomen. Hier werden de overledenen uit de elite begraven. Tussen de lanen ligt een netwerk van paden. Daar liggen de eenvoudige zerken. De keuze van bomen en struiken, vaak met symbolische betekenis, zijn typisch voor het eind van de 19de eeuw. Aan de nieuwe gedeelten ligt een zakelijker visie ten grondslag met bescheiden begroeiing. Ook op deze begraafplaats zijn vele stijkenmerken te zien. Het zijn voornamelijk plaatselijke grootheden die hier hun laatste rustplaats vonden, waarvan velen destijds in goede doen waren, gezien de prachtige monumenten. Zo is er een enorm lange arduinen naald opgericht op het familiegraf van de schatrijke diamanthandelaar Léandre Latinie. Zijn visitekaartje volstond destijds met de eenvoudige vermelding: Laaiden, millionair. Een van de mooiste voorbeelden van specifieke grafsculptuur is wel de treurende, bloemen neerleggende bronzen vrouwenfiguur van Paul Sobry voor zijn familie.

De eerste aanblik van het kerkhof van Laken vervult mij met ontzag. Boven het hek torenen kapelgraven pinakels, kruisen, borstbeelden op hoge sokkels en majestueuze bomen. De rijk geornamenteerde mausoleumkerk geeft extra cachet aan deze chique begraafplaats. Deze is doorsneden met straatjes, waarvan vele geplaveid zijn met kinderkopjes. Met recht wordt dit kerkhof het Père Lachaise van België genoemd. Ook onze gids Marcel Celis, bestuurslid van de Epitaaf, overlaadt ons waardevolle informatie.

Ik maak mij soms los van het gezelschap, omdat het alleen op onderzoek uitgaan onweerstaanbaar is. Het is zo verrassend om plotseling oog in oog te staan met een bijzonder monument, alsof ik de eerste ben die dit ontdekt, dat geeft een puur geluksgevoel. Er zijn vele pleurantes, de een nog droeviger en aanvulliger dan de ander, op het decadente af. Natuurlijk wordt de grafkapel van de zangeres Malibran met een bezoek vereerd. Zij vierde al

vanaf haar veertiende jaar grote triomfen en werd gezien als de grootste diva van de 19de eeuw. Ook de pianiste Marie Pleyel was in die tijd als tiener een sensatie. Zij is onsterfelijk, al is het maar vanwege het prachtige monument, een treurende vrouw met een brandende fakkel in de hand.

Bij uitzondering mag het gezelschap de ondergrondse graf galerijen betreden. Deze zijn helaas zeer verwaarloosd en er bestaat instortingsgevaar. Tot 1931 waren de galerijen in gebruik.

Er wordt een bezoek gebracht aan het bij de ingang gelegen atelier van beeldhouwer Ernest Salu. Drie generaties Salu legden zich tussen 1872 en 1983 toe op de grafbeeldhouwkunst. Alles is in tact gebleven. In 1987 werd het atelier aangekocht door een mecenas ten gunste van de Epitaaf. Na het aanbrengen van bouwkundige aanpassingen zal hierin het Museum voor Funeraire Archeologie worden gevestigd.

Ons laatste bezoek geldt de begraafplaats Schoonselhof te Antwerpen.

Ook hier is Jacques Buermans onze gids. Het enorme landgoed is 84 hectare groot. Voor de aanleg stond het de reusachtige begraafplaats Ohlsdorf in het Duitse Hamburg model. De Schoonselhof telt 49 perken, omringd door twee meter hoge en vijftig centimeter brede hagen met een totale lengte van 65 kilometer. Op de vraag hoeveel tuinlieden hier werken antwoordt Buermans lachend: 'De helft', waarmee hij wil aangeven dat het budget voor onderhoud steeds meer is beknot. We wandelen door schijnbaar eindeloze lanen. Het meest beroemd is geworden het ereperk N, waar de grafstenen te vinden zijn van Vlaamse

schrijvers zoals Willem Elsschot en Marnix Gijsen. Op het graf van Paul van Ostayen staat de prachtig gestileerde 'luisterende engel'. Gerard Walschap groet ons met de inscriptie op zijn steen: 'Dag mensen, dat 't wel ga'. We wandelen langs de in 1997 overleden dichter Herman de Coninck. Zijn zerk wordt gevormd door een zandstrand met schelpen achter glas. Alice Nahon, wie kent niet: 't Is goed in 't eigen hert te kijken', lijkt onder toezicht gesteld van Christus die vanaf de stèle op haar neer blikte.

Het was heerlijk toeven op de Schoonselhof en ik zou deze wandeling willen besluiten met de woorden van de dichter Pol de Mont: 'Zij rusten daar zo genoeglijk, dat men 't zelf ook zou willen'.

Woorden, maar vooral ook ruimte in dit blad schieten te kort om de bijzonderheden van de vele interessante dodenakkers die wij bezochten recht te doen.

Puck Kooij

Funeraire cultuur in Brussel

PUBLICATIES

Rogge, C., *"De grafzerkenvloer in de Grote of Sint-Laurenskerk te Alkmaar"*. RAMA I (Niet uitgegeven rapport Gemeente Alkmaar, Bureau Monumentenzorg en Archeologie, 1996, 33 blz., 2,27 euro).

De restauratie van de Grote Kerk te Alkmaar, die in 1991 een aanvang nam, heeft geleid tot een groot-scheeps onderzoek van de zerken-vloer. Het resultaat is in dit rapport neergelegd.

Behalve algemene informatie krijgt de lezer ook interessante details voorgeschoteld over bijvoorbeeld de verschillende beroepstekens op de zerken en over het verkleinen van zerken die niet in de symmetrische opzet van de vloer pasten. Enkele bijzondere zerken worden nader beschreven, waaronder de zerk van Floris V, de koperen grafplaat van het echtpaar Paling-van Foreest en een 16de eeuwse steen met de afbeelding van een naakt lijk.

Boots, W. en Reus, G. de, *"De algemene begraafplaats Alkmaar. Ontstaansgeschiedenis van de buiten-begraafplaats en een inventarisatie van grafmonumenten (1830-1950)"*. RAMA II (Niet uitgegeven rapport Gemeente Alkmaar, Bureau Monumentenzorg en Archeologie, 1996, 69 blz., 2,27 euro).

Dit rapport geeft een uitgebreide beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van de algemene begraafplaats van Alkmaar die in 1830 in gebruik genomen werd. Daarna volgt een algemene inventarisatie van grafmonumenten uit de periode 1830-1950.

De dodenakker is ontworpen door tuinarchitect J.D. Zocher jr., die in Nederland diverse begraafplaatsen ontwierp in Engelse landschapsstijl. De inventarisatie omvat een algemeen deel over het begraven in de 17de en 18de eeuw, een deel dat aanleg, inrichting en uitbreidingen van de begraafplaats behandelt en tenslotte een deel over de grafmonumenten. Het laatstgenoemde deel is overzichtelijk opgedeeld in aparte hoofdstukjes voor materialen, steenhouders, de verschillende vormen en details van zerken en stèles, en de voorkomende tekens, motieven en symboliek. De foto's en tekeningen van bijzondere modellen grafmonumenten vullen de tekst uitstekend aan.

Rogge, C., *"Selectie van beschermenswaardige grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats Alkmaar 1830-1950"*. RAMA III (Niet uitgegeven rapport Gemeente Alkmaar, Bureau Monumentenzorg en Archeologie, 69 blz., 1,13 euro).

Dit rapport is een vervolg op het hierboven besproken boekwerk over de algemene begraafplaats te Alkmaar. Uit de inventarisatie van de begraafplaats volgt de selectie van de graftekens die bescherming verdienen. Na een inleiding over de gevolgde werkwijze en de totstand-koming van de selectie volgen de monumenten uit de periode 1830-1950 die als beschermenswaardig zijn gedefinieerd. Elk monument is voorzien van grafnummer, datering, naam en van een redengevende omschrijving.

Bitter, P. en Seters, J.M.T. van, *"Goed gevonden. Textielvondsten uit archeologische opgravingen in de Grote of St. Laurenskerk te Alkmaar"*. RAMA VII (Niet uitgegeven rapport Gemeente Alkmaar, Bureau Monumentenzorg en Archeologie, 1999, 223 blz., 6,81 euro).

Deze publicatie doet verslag van de textielvondsten die bij het onderzoek naar de graven in de Grote of St. Laurenskerk te Alkmaar te voorschijn kwamen. Behalve resten van kledingstukken zijn ook zwart zijden linten van de doodshemden, haken en oogjes en knopen, gespen en schoenen gevonden. Opvallende ontdekking was dat de dagelijkse kleding waarin men begraven werd veel slijtage en reparaties vertoonde, waaruit blijkt dat men chique kleding binnenshuis tot de draad toe afdroeg. In de drie priestergraven werd volledige ambtskleding gevonden, inclusief pruiken.

Baetsen, S. en Bitter, P., *Graven in de Grote Kerk. Het fysisch-antropologisch onderzoek in de St. Laurenskerk van Alkmaar*. RAMA VIII (Alkmaar, Bureau Monumentenzorg en Archeologie, 2001, ISBN 90-806077-2-X, 125 blz., 4,54 euro).

Onderdeel van het onderzoek van de graven in de Grote Kerk te Alkmaar was een skelettenonderzoek. Uit het onderzoek kwam naar voren dat de gemiddelde leeftijd van de mannelijke Alkmaarder 60 jaar was en die

van de vrouwelijke 55 jaar. Over de lichamelijke gesteldheid van de 18de eeuwse Alkmaarders ontdekte men dat ze slechte gebitten hadden, wat werd veroorzaakt door gebrek aan hygiëne en een luxe dieet. Verder waren ze welvarend en redelijk gezond. Bij de skeletten vond men ook medische attributen als ivoren of benen kunstgebitten en smeedijzeren, messing of koperen breukbanden.

Met deze vijf rapporten heeft de gemeente Alkmaar bewezen haar funeraire cultuur uiterst serieus te nemen, en heeft daarmee een voorbeeld gegeven dat navolging verdient.

De publicaties zijn te bestellen bij het Archeologisch Centrum C.W. Bruinvis van de Gemeente Alkmaar, telefoon 072-5154115, bij geen gehoor 072-5142630/5142494.

Rita Hulsman

Kroesen, J.E.A., *"Een karnier in Ruinen? Over de mogelijke functie van de Ruiner 'kloostergewelven' als knekelhuis van het voormalige benedictijnerklooster"* (in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, CXVII, 2001, 13-24).

In de 11de eeuw, het exacte jaartal is onbekend, is in Ruinen de abdij Zoetendale gesticht, die tot de orde van de benedictijnen behoorde. Vanaf 1211 was het een dubbelklooster voor monniken en nonnen. Het klooster is verdwenen, maar onder de pastorie van de kerk, die in het midden van de 19de eeuw werd gebouwd, bevindt zich een dubbele overwelfde kelder die vermoedelijk bij het klooster hoorde. In de wanden zijn nissen aangebracht. Over de oorspronkelijke functie van deze kloostergewelven doen allerlei speculaties de ronde, van voorraadruimte voor de bij de abdij behorende bierbrouwerij tot onderaardse vluchting.

Kroesen onderzoekt in zijn artikel de mogelijkheid van een funerair-liturgische functie aan de hand van parallele situaties in andere delen van het Duitse Keizerrijk, waartoe ook onze streken in de Middeleeuwen behoorden. De reeks van vijftien nissen van verschillende omvang suggereert een meer dan praktisch gebruik. Gedacht kan worden aan een zogenaamde Karnier-kapel, een kapel in

PUBLICATIES

twee bouwlagen. Het woord 'Karner' is een verbastering van het Latijnse woord *carnerium*, vleeskamer. Na ruiming van het graf op de begraafplaats werden de beenderen van gestorvenen in het onderste gedeelte van de kapel bijgezet, in het bovenste gedeelte werd de dodenmis gevierd. De oorsprong van de Karner-kapel moet waarschijnlijk worden gezocht in benedictijnenklooster, waar de dodencultus in de tweede helft van de 12de eeuw erg belangrijk was. Bij de dodencultus hoorden zielenmissen voor de gestorven leden van de gemeenschap en de oprichting van begrafeniskapellen die waren voorzien van een knekelhuis. Omdat er nauwelijks iets bewaard is gebleven van de oorspronkelijke Karner-kapellen, is een goede reconstructie vrijwel onmogelijk. Veel beenhuizen kregen een andere bestemming of gingen aan verwaarlozing ten onder.

Maar of Ruinen zich er echt op kan beroemen de restanten van een Karner-kapel te bezitten, blijft onzeker. De geschiedschrijving van het Ruiner klooster is te gefragmenteerd en exacte archeologische gegevens ontbreken. Wel vertonen de gewelven van Ruinen veel gelijkenis met de Karner-kapel bij de dorpskerk van Kiedrich im Rheingau, in het Rijnland bij Mainz. Ook voldoen de klooster-gewelven aan andere criteria die deze veronderstelling ondersteunen: Karner-kapellen kwamen overal in het Duitse Rijk voor, ze bevonden zich altijd op enige afstand ten zuidoosten van de kloosterkerk, en de tongewelven rusten op gemetselde muren waarin een groot aantal nissen is aangebracht.

Rita Hulsman

Overbeeke, E., *Zwanenzangen. Klassieke componisten en de dood.* (Baarn, Uitgeverij de Prom, 2001, ISBN 90-6801-731-4, 192 blz., 13,59 euro).

Meer dan vijf levens zijn nodig om de dood in de klassieke muziek in kaart te brengen, stelt Overbeeke in het voorwoord van zijn boek. Toch voert hij niet alleen de requiems ten tonele, die gelden als de meest uitgesproken doodscapitelen, maar ook tal van andere klassieke werken waarin de dood een rol speelt. Daarnaast voegt hij biografische informatie, anekdotes en stukjes cultuurgeschie-

denis, uitvoeringspraktijk en analyses toe. Het gevolg is dat de lezer al snel door de bomen het bos niet meer ziet. Ook het taalgebruik werpt barrières op voor breed in cultuur geïnteresseerde lezers voor wie het boek blijkens het voorwoord bedoeld is. Voor de lezer die geen specialistische muziekkennis bezit, blijft het raden naar de betekenis van zaken als 'hypolydische modus' op pagina 16 of 'chromatisch verlopende harmoniek' op pagina 135. Ook passages als 'De dood van een leidend voorbeeld fungeert als een dwingend de reden de eigen taal te vinden. Mensen zoeken die taal, goden vinden die en beseffen tegelijk dat het ultieme doel slechts bestaat in de dood en daarmee ook een vorm van dood-zijn is' bladzijde 169, of 'De overgave aan een ander (om het even een mens, God of de dood) gaat gepaard met een soms tot in de puntjes gestuurde ontregeling van de gangbare expressiemiddelen' op pagina 176, munten niet uit door helderheid. Had de auteur zich in dit boek beperkt tot bijvoorbeeld het requiem en zou hij andere uitingen voor volgende publicaties hebben bewaard, dan was het onderwerp beter uit de verf gekomen.

Rita Hulsman

Harp (de Muze) op Oud Eik en Duinen in Den Haag

Jetten, M. en Wolf, A.F.C.M., *Begraven binnen en buiten de wallen van kerk en kerkhof tot begraafplaats in Nijmegen* (Nijmegen, gemeente Nijmegen, 1992, 32 blz.).

Polspoel, A., *Funeraire reis Vlaanderen* (Tilburg: Uitgave in eigen beheer, telefoon: 0161-240344, 2001, 150 blz., F40,00 inclusief verzendkosten).

Visser, N.D.N., *Honderd jaar Begraafplaats Rustoord Nijmegen. De geschiedenis van Rustoord (1897 tot 1897)*. In opdracht van Monuta, eigenaar van Begraafplaats Rustoord (Apeldoorn, Monuta, 1997, 25 blz.).

EXCURSIES

IJmuiden en Velsen

Op een zonnige zaterdag in september 2001 ging de excursie van de Terebinth dit keer naar Velsen en IJmuiden. Een dertigtal leden en andere belangstellenden ging onder leiding van Harry Boelé, Wim Vlaanderen en Jan Verhoog per auto naar de plaats met de grootste zee-sluis van Nederland. Omdat de eerste bestemming, de Westerbegraafplaats in IJmuiden moeilijk te bereiken is, werd verzameld bij de abri op de begraafplaats van Zocher in Haarlem aan de Kleverlaan, misschien wel de mooiste begraafplaats van Nederland. Daar werd echter alleen vandaan vertrokken.

IJmuiden is een plaats die pas tot stand kwam bij de aanleg van het Noordzeekanaal in de jaren 1865-1883. Aanvankelijk moesten de inwoners hun doden begraven in Velsen, maar in 1891 drongen enkele inwoners, van beroep bakker, schoenmaker en loods, en verenigd in de Vereniging IJmuidens Belang bij het gemeentebestuur aan op de aanleg van een eigen begraafplaats voor het dorp. Een particuliere maatschappij kocht daarop een stuk duingrond van circa 12.500 vierkante meter en kreeg toestemming om daarop een begraafplaats te gaan exploiteren. Op 1 april 1896 werd de Westerbegraafplaats aan de Havenkade geopend. Het is dan ook niet toevallig dat het oudste gebouw van IJmuiden het lijkenhuisje op deze begraafplaats is. Jeroen Bon van de gemeentelijke dienst Openbare Werken leidt ons rond. De begraafplaats wordt gekenmerkt door de symmetrische aanleg en de eenvoudige stenen die er staan. De begraafplaats is pas sinds 1946 in handen van de gemeente. Men begraaft er drie diep en slechts voor tien jaar. Opvallend is het gedeelte waar de oud-katholieken liggen, een godsdienst die met voormalige vissers uit Egmond en Katwijk naar IJmuiden werd meegebracht.

Interessant is ook het graf waar de bemanning rust van een Duitse torpedootjager die in de Eerste Wereldoorlog tijdens de slag bij de Doggersbank op 24 januari 1915 omkwam en hier werd begraven. Het gaat overigens alleen om de matrozen en stokers, de officieren zijn in Duitsland bijgezet.

Daarna vertrekt het gezelschap naar begraafplaats Duinhof, grenzend aan

de beroemde particuliere begraafplaats Westerveld. Duinhof met een schitterende aula van W.M. Dudok kenmerkt zich door een grote verscheidenheid aan vormen, zoveel dat sommige bezoekers hun bezwaren tegen de veelvormigheid niet konden onderdrukken. Eenheid van stijl is hier blijkbaar niet het hoogste goed. Door de uitgestrektheid en de landschappelijke aanleg is het mogelijk veel verschillende perken in te richten. Anders wordt het als ook binnen de perken een zekere eenheid van stijl ontbreekt.

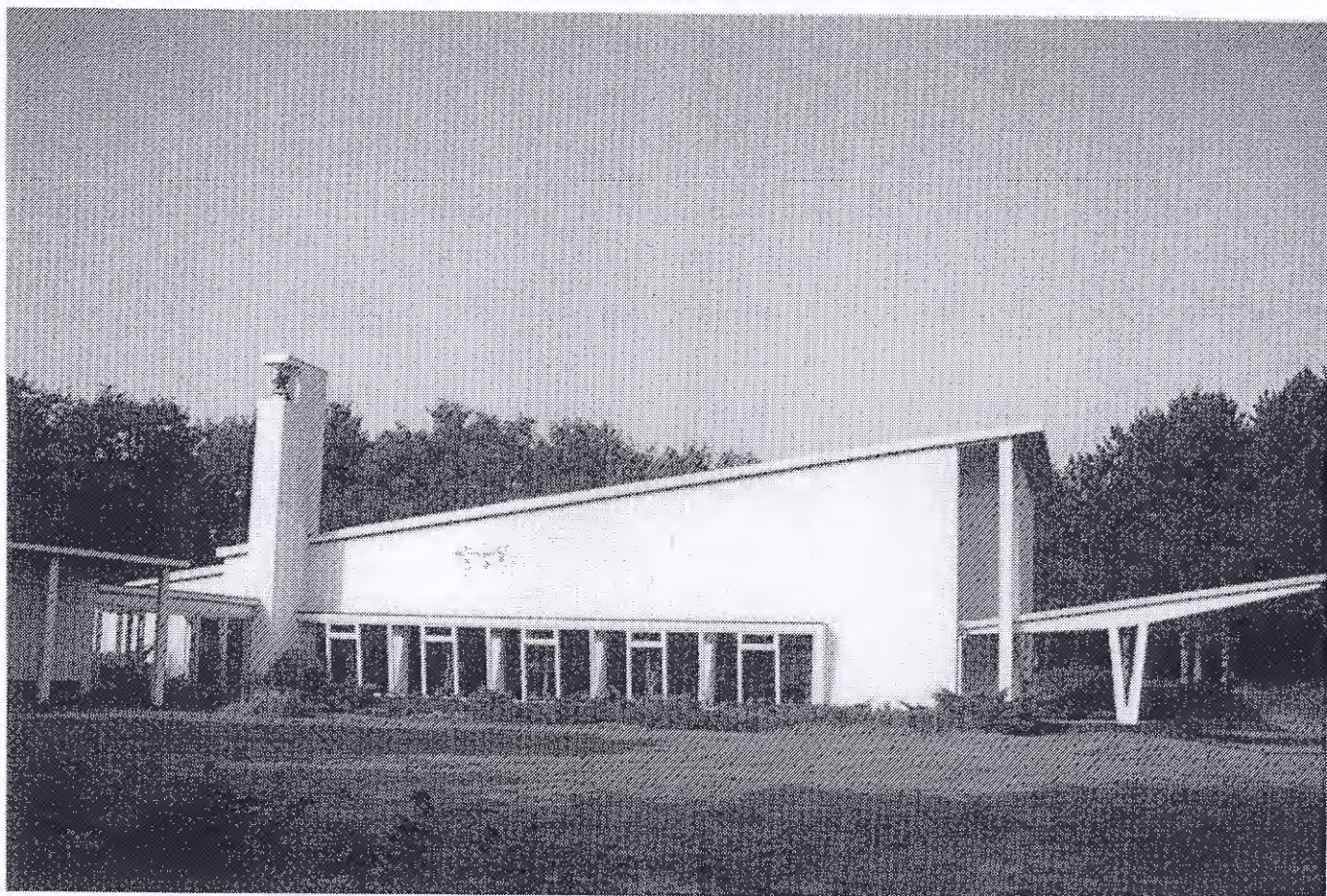
In de koffiekamer naast de aula uit 1961 noodde de gemeente Velsen ons uit voor de lunch, waarna een kort maar doorleefd orgelrecital vo-

lgde door de heer Vlaanderen, lid van de excursiecommissie en niet onbekend met het begrafeniswezen. Een eveneens beroemde ontwerper, de tuinarchitect L.P. Zocher uit Haarlem zat achter de aanleg van begraafplaats De Biezen in Santpoort-Noord. Deze begraafplaats werd geopend in 1874. De combinatie van opgehoogde geestgronden begroeid met symmetrische boompertjes en doorsneden met waterpartijen en paden met de voor de landschapsstijl kenmerkende zichtlijnen maken de begraafplaats zeer de moeite waard. In deze beschouwing mag de prachtige doodgraverswoning in Art Nouveaustijl uit 1907 niet ontbreken, net zomin als het imposante

Op de Westerbegraafplaats in IJmuiden

EXCURSIES

De aula van Dudok op Duinhof

smeedijzeren hekwerk dat ooit voor 300 gulden werd aangelegd.

Deze prachtige excursie eindigde zoals hij begonnen was, aan de begraafplaats Kleverlaan in Haarlem. Daar was het schitterend gerestaureerde mausoleum omgetoverd tot tuinsalon van waaruit een trotse beheerder het gezelschap verwende met spijs en drank. Daarmee kwam een einde aan een memorabele zaterdag in Noord-Holland. Het bleef overigens nog lang gezellig op de begraafplaats.

Henk de Feijter

Nijmegen

De eerste excursie van 2002 voert naar Nijmegen. Veel funeraire cultuur draagt in deze stad aan de Waal een katholiek stempel. Dat geldt in de eerste plaats voor de oude Kloos-

terbegraafplaats, maar ook voor de katholieke begraafplaats aan de Daalseweg, die als teken van de katholieke emancipatie in 1885 werd geopend. Beide begraafplaatsen worden tijdens de excursie bekeken.

Sinds de Reformatie zijn de protestanten in Nijmegen uitgegroeid tot een flinke minderheid. Zij hebben in 1897 de begraafplaats Rustoord gesticht. Ook deze dodenakker staat op het programma. Wie zich alvast wil inlezen, vindt bij de rubriek publicaties enige literatuur.

Datum: 13 april 2002

Plaats: Kloosterbegraafplaats, Dennenstraat 97

Tijd: 10.30

Programma:

10.30 ontvangst met koffie in het Klooster

11.00 rondleiding door zuster Regina op de Kloosterbegraafplaats

12.00 vertrek naar begraafplaats Rustoord, Postweg 60 en aansluitend lunch aangeboden door de Monutastichting

13.00 rondleiding op begraafplaats Rustoord door Wim Vlaanderen

14.30 vertrek naar de katholieke begraafplaats aan de Daalseweg en rondleiding aldaar door Bart Janssen

16.30 einde excursie
Aanmelding: in verband met de lunch en inkoop van frisdrank tijdig opgeven bij Anne Marie van der Wal, telefoon: 038-4544228 of email: harm.wal@planet.nl

Indien men met de auto komt, graag opgeven hoeveel plaatsen nog beschikbaar zijn. Dit in verband met het vervoer tussen de begraafplaatsen.

Deelnemers krijgen een uitgebreide routebeschrijving en informatie over de begraafplaatsen per post toegezonden.

Kosten: 5 euro inclusief koffie, maaltijd, frisdrank en documentatie

AGENDA

Tot en met 3 maart:

Tentoonstelling 'Armenië. Verborgen rijkdom uit de bergen' met unieke grafvondsten uit Armenië. Plaats: Rijksmuseum van Oudheden, Rapenburg 28, Leiden, Tijd: di-vr 10.00-17.00 uur en za-zo 12.00-17.00 uur. Voor bezoek aan de expositie geldt een toeslag van F2,50. Er is voor F12,50 een magazine verkrijgbaar met informatie over de grafvondsten

28 maart:

Symposium 'Uitvaartcultuur als ontwerpogave' in het Nederlands Architectuurinstituut, Museumpark 25 te Rotterdam.

Tijdens dit symposium gaan inleiden en een forumdiscussie over funeraire architectuur en de situering in de omgeving vooraf aan de bekendmaking van een prijsvraag over dit onderwerp voor bouwkundestudenten.

Aanmelden voor 19 maart. Inlichtingen en toezending uitnodiging met antwoordkaart: telefoon: 050-3011638, fax: 050-3011722, adres: Uitvaartcultuur als ontwerpogave, Hoge der Aa 31, 9711 AE Groningen of e-mail: uitvaartcultuur@xs4all.nl

29 maart tot 5 mei:

Tentoonstelling 'Uitvaartcultuur als ontwerpogave' met een selectie van de inzendingen voor een ideeënprjsvraag over funeraire architectuur in het Nederlands Architectuurinstituut, Museumpark 25 te Rotterdam. Open: di-za van 10.00 tot 17.00 uur en zo en feestdagen van 11.00 tot 17.00 uur

11 april:

Studiedag 'Funerair erfgoed in Nederland' door de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, Vereniging de Terebinth, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Landelijke Organisatie van begraafplaatsen in de Pieterskerk, Pie-

terskerkhof te Utrecht. Aanvang: 11.00 uur. Aanmelding: 30 euro overmaken op girorekening 140380 van de KNOB te Utrecht onder vermelding van 'studiedag 11 april'. Informatie: 030-2321756

13 april:

Excursie Nijmegen

Tot 17 april:

Tentoonstelling 'Orte der Sehnsucht, Der Friedhof in der Kunst'. Plaats: Museum für Sepulkralkultur, Weinbergstrasse 25-27, Kassel, Duitsland.

25 april:

Studiedag 'Begraafplaats als gedenkpark' van de Bestuursacademie Nederland te Groningen. Aanmelding: 050-5256019

27 april-3 mei 2002:

Funeraire reis Noord-Frankrijk met bezoeken aan Arras, Amiens, Parijs, Reims, Verdun en Marville. Informatie en aanmelding: Rindert Brouwer, telefoon en fax: 040-2121791

2 juni:

Concerto in memoriam in de tuin van crematorium Velsen

13 juni:

Studiedag 'Begraafplaats als gedenkpark' van de Bestuursacademie

Nederland te Eindhoven. Aanmelding: 050-5256019

15 juni:

Excursie Groningen

14 september:

Excursie Utrecht

12 oktober:

Excursie Rheden en Rozendaal

November:

Excursie naar kistenfabriek Unigra te Katwijk vindt plaats op een nader bekend te maken datum in samenwerking met de Stichting Vakopleiding Uitvaartverzorging

26 april tot en met 2 mei 2003:

Herhaling funeraire reis naar Noord-Frankrijk

Tot 9 juni 2003:

Tentoonstelling 'Kontraste. Grabzeichen, die sich absetzen' over de culturele betekenis van begraafplaatsen met een breed spectrum van hedendaagse oplossingen op het gebied van het gedenkteken.

Plaats: Hauptfriedhof te Freiburg.

Bij de expositie hoort een catalogus te verkrijgen bij de Arbeitsgemeinschaft Friedhof und Denkmal, Weinbergstrasse 25-27, D-34117 Kassel, telefoon: 0049561918930, e-mail: afd.kassel@t-online.de

Het openen van een graf in de winter met een kangoeroe

